

TEMPUS V UKRAJINI

I

Zadnje dneve junija sva bila s tržaškim kolegom Lorenzom Toresinijem povabljeni v Kijev, kjer prav zdajle, jeseni, začenjajo nov program študija socialnega dela. To je prvi študij socialnega dela v Ukrajini sploh. Poteka na kijeovski Mogilski Akademiji, vodi ga pa pod okriljem programa TEMPUS-TACIS naša dobra znanka Shula Ramon z London School of Economics. Pričujoči zapis je nastal na podlagi poročila, ki sem ga naredil po končanem potovanju.

Obisk v Kijevu in kijeovski Mogilski akademiji je bil prav gotovo prekratek, da bi lahko z globokim vpogledom govoril o ukrajinski stvarnosti in o možnostih razvoja socialnega dela v Ukrajini. Vseeno pa mi moja doživetja omogočajo, da na podlagi podobnosti in kontrastov z najinima domačima izkušnjama napravim nekaj sklepov. Pri tem mi je gotovo pomagala izkušnja našega programa Tempus. Seveda pa so ti sklepi lahko zavajajoči in je treba brati te vtise kot opažanja in razmišljanja tujca, ki je po definiciji neumen in naiven, vendar pa so lahko njegove čudne in izkrivljene zaznave vseeno zanimive.

Lorenzov in moj položaj je bil že od samega začetka paradoksen: po eni strani so naju v Kijev poslali kot izvedenca za nekaj, kar v Ukrajini ne obstaja (socialno delo in duševno zdravje v skupnosti), po drugi pa sva bila popolna bedaka glede ukrajinske stvarnosti vsakdanjega življenja in tudi glede bolj zapletenih institucionalnih struktur in razmerij. To izhodišče z vsemi svojimi očitnimi ovirami za pametno delo je imelo vseeno nekaj prednosti. Lahko sva namreč spraševala najbolj neumne in naivne stvari, hkrati pa so naju morali vljudno poslušati, ko sva

govorila o zadevah, ki bi jih ne bili pripravljene sprejeti niti pod razno, če bi jih izrekel domorodec. Pri tem nama je pomagalo skromno znanje ruščine, saj je ruščina v Ukrajini tudi po neodvisnosti eno od glavnih komunikacijskih sredstev.

II

Potovanje v Ukrajino je bilo zame neke vrste misterij. Sprva se mi je zdelo, da grem na rob (znanega) sveta. O Ukrajini se mi je zdelo, da vem le malo. Vedel sem za zgodovinsko vlogo Kijeva pri nastanku ruske države, spomnil sem se Zlatega teleta in *Dvanajstih stolov* Ilfa in Petrova, ki sta bila doma iz Odese; Lorenzo je hotel po vsej sili obiskati Odeso, da bi videl slovito stopnišče, kjer so posneli nepozabne prizore iz filma *Oklopnica Potemkin*. In seveda Černobil. Šele pozneje so postajale asociacije bolj bogate in postalo mi je jasno, da imamo veliko Ukrajincev, npr. Gogolja, Bulgakova, Bubko in celo Hruščova za Ruse. Ena takih osebnosti, ki je pomembna za naše področje in je še vedno vir navdiha za mnoge od nas, je seveda slaven postrevolucijski pedagog A. S. Makarenko.

Dopotovati v Ukrajino je bilo prijetno. Marsikaj je bilo, kot da bi se znašla v preteklosti. Kijev s svojimi novimi kioski, ki nadomeščajo pomanjkanje pravih trgovin, in malce kaosa se nama je zdel podoben Zagrebu ali Beogradu pred kakimi petnajstimi, dvajsetimi leti. Ljudje so se zdeli prijetno sproščeni in še neokuženi z yuppijevsko mrzlico in hitenjem. Nisva opazila, da bi se ljudje pozdravljali, kot je že navada v Ljubljani: »Živjo! Nimam časa.« Ljudje so še vedno večidel pešci in imajo čas pokramljati z znanci. Občutek pa ni bil zgolj nostalgичen, ampak se nama je tudi zdelo, kot da bi se

nama uresničile neke ekološke sanje, saj je bilo avtomobilov le malo in v središču mesta ni bilo prav nič težko parkirati. Žalostna stran zgodbe je, da je tako zaradi revščine. Povedali so nam, da večina zaposlenih ne dobi več kot štirideset ameriških dolarjev mesečne plače, pokojnine pa ne presegajo sedmih dolarjev. Če vzamemo, da so cene približno podobne našim, to očitno ne zadostuje za preživetje.

Vseeno pa sva na ulicah videla le malo izjemno revnih ljudi, npr. beračev, brezdomcev in pijancev. To sva si lahko razlagala na več načinov. Prvič, ljudem pomaga preživeti velikanska siva ekonomija, ki večini pomaga preživeti z recikliranjem dobrin in s proizvodnjo hrane na podeželskih vrtičkih. Povedali so nam, da je v soboto in nedeljo na vlakih, ki vozijo iz Kijeva na podeželje, nepopisna gneča ljudi, ki gredo obdelovat svoje vrtičke. Druga razlaga je, da take ljudi zapirajo v različne ustanove. O tem nisva dosti spraševala, vendar sva vseeno zvedela, da v Ukrajini obstaja cela vrsta ustanov za ljudi, ki imajo dolgotrajne težave z duševnim zdravjem, ustanov, podobnih našemu Hrastovcu. Zvedela sva tudi, da je biti pijan v javnosti še vedno prekršek, ki se ga kaznuje s priporom in drugimi izjemno represivnimi ukrepi (npr. objava slike na oglasni tabli v delovni organizaciji). Tretja razlaga pa je, da še vedno delujejo nekateri stari mehanizmi socialne varnosti, ki zagotavljajo polno zaposlenost in prebivališče in omogočajo še nekaj socialistične distribucije dobrin. Večkrat so nam jini gostitelji o tem govorili s ponosom, kar je bilo povezano z določeno stopnjo konzervativnosti o socialnih zadevah in previdnosti do kakršnihkoli sprememb.

III

Kijevska Mogilska akademija je neodvisna univerza, ki je začela delovati leta 1992. Nadaljevala naj bi tradicijo starodvane univerze, ki jo je s tem imenom leta 1615 ustanovil Peter Mogila, slavni ukrajinski metropolit in razsvetljenec. Bila je prva univerza v pravoslavnem delu Vzhodne

Evrope in je bila v času nastanka in prvih dvesto letih, do leta 1817, ko so jo spremenili v semenišče oziroma v versko izobraževalno ustanovo, pomemben vir znanja in gojišče ukrajinske intelektualne elite. Deluje v isti stavbi kot slavna predhodnica in namen je, da bi služila podobnemu namenu, se pravi, ustvarjanju intelektualne elite nove Ukrajine. Je razmeroma majhna (približno 600 slušateljev), a z visokimi standardi pouka, inovativnim pristopom (sistem modulov) in razvejanim mednarodnim sodelovanjem (med drugim je v mednarodnem strokovnem svetu Zbigniew Brzezinski). Ravno visoka raven pouka in neodvisnost jo loči od ostalih 300 državnih in 600 privatnih ukrajinskih univerzitetnih zavodov.

Ustanavljanje šole za socialno delo na tej akademiji je le eden izmed njenih mednarodnih projektov. V njem poleg London School of Economics sodeluje tudi nam dobro znana šola za socialno delo iz Oporta. Eden od pobudnikov šole je dr. Semjon Gluzman, psihiater, ki je zaradi tega, ker ni hotel diagnosticirati pomembnega disidenta, tudi sam postal disident in bil zaprt. Sedaj je eno izmed pomembnejših imen v ukrajinski psihiatriji in tudi vodi center za varstvo pravic. Predstojnik šole dr. Poltavec je prav tako psihiater. Na šoli delujejo še trije učitelji: psihologinja, ki se ukvarja s socialno psihologijo, *encounter* skupinami in družinsko psihologijo, sociologinja, ki bo predavala socialno politiko, in še ena psihologinja, ki je asistentka predstojnika in se tako kot on ukvarja z personologijo (karkoli že to je). Poleg njih bo dve leti z njimi delala Jo Lucas, ki jo poznamo iz našega projekta. Imajo še dva zunanja sodelavca, organizatorja praktičnega pouka, pravne predmete pa bodo predavali učitelji s katedre za pravo.

Namen najinega potovanja ni bil povsem jasen. Nekoliko sva se počutila kot v Kafkinem romanu. Če bi se predavanja že začela, bi imela vsaj kakšno oprijemljivo točko o tem, zakaj sva tam, tako pa naj bi sodelovala v pripravah, kar je težje določljivo. Preden sva odšla, nama je Shula po telefonu rekla, naj si ogledava

nekatero službo na področju duševnega zdravlja in ugotoviva, kakšne so možnosti za novosti in razvijanje služb v skupnosti. Najin gostitelj, predstojnik šole za socialno delo profesor Poltavec, ki je po poklicu psihiater, pa nama je v prvem pogovoru izrazil željo, da bi obiskala nekaj organizacij, ki delujejo na področju socialnega dela, ocenila, ali so primerne za izvajanje praktičnega pouka, in se udeležila pogovora z učitelji šole o organiziranju praktičnega pouka.

IV

Najprej sva srečala Raiso Kravčenko, ki je predstavnica ene redkih »civilnih« pobud v Ukrajini. Je namreč članica skupine staršev duševno prizadetih otrok, ki se je organizirala, da bi dosegla dodatne dejavnosti za svoje otroke v okviru nekakšnega popoldanskega kluba. Namen našega pogovora je bil pravzaprav pogovoriti se o tem, kako naj bi bila na njihovi šoli organizirana praksa. Raisa je bila namreč prav zaradi svoje energičnosti in dejavnosti v t. i. prostovoljnem sektorju izbrana kot primerna za organizacijo praktičnih obveznosti prihodnjih slušateljev. Nameravala jih je vključiti v raziskovanje možnosti, pravic in sredstev, ki so na voljo ljudem s težavami pri učenju (duševno prizadetim) in ljudem s psihičnimi težavami. Meni se je zdelo malce preveč papirnato, bilo bi verjetno bolje, če bi se s študenti lotila tudi praktičnega dela, kjer bi lahko študentje na svoji koži izkusili probleme, ki jih doživljajo ti ljudje in njihovi svojci.

V

Obiskala sva tudi prve socialne službe, ki so nastale v Ukrajini na državni ravni, in sicer socialne službe za mladino. Razvijajo velikansko mrežo služb po vsej državi. Soba direktorja te organizacije ima videz štaba centralno načrtovane in vodene akcije, saj je na zidu zemljevid Ukrajine z raznoraznimi zastavicami, ki kažejo, kje vse so ustanovili pokrajinske, okrožne in lokalne službe. V centrali se ukvarjajo tudi z raziskovanjem in izdaja-

teljstvom. Dali so mi dve knjigi, ki so ju do sedaj izdali. Prva je *Socialno delo z mladimi družinami*, druga pa *Socialno delo in socialna pedagogika: razlagalni in terminološki slovar*. Kolikor mi dopušča spretnost branja v cirilici, lahko presodim, da gre za literaturo, ki vpeljuje v Ukrajino nekatere koncepte dela z družino in socialnega dela nasploh. Še zlasti za slovar lahko rečem, da je precej pozitivistično usmerjen in vpeljuje nekatere termine, ki so na Zahodu, pa tudi pri nas, že davno zastareli. Gre gotovo za precej ambiciozen projekt in pravzaprav za prvo vsedrjavno mrežo socialnih služb, tako da, kot pravijo, pridejo k njim po nasvet tudi starejše osebe. Ukvarjajo se z mislijo, da bi izoblikovali storitve tudi za starejše občane. Glavni poudarek njihovega dela je na svetovanju in dobil sem vtis, da so te službe v glavnem psihološko usmerjene. Vzdržujejo tudi nekaj telefonskih linij za svetovanje otrokom in zasvojenecem. Razvijajo različne oblike mednarodnega sodelovanja, zlasti z Nemčijo (kjer tudi obstaja posebna organizacija za delo z mladino), pripravljeni pa so sodelovati s podobnimi slovenskimi organizacijami. Med posledicami tega sodelovanja je tudi ustanavljanje samopomočne organizacije za ljudi s cerebralno paralizo. Ko smo bili v Kijevu, je bila ta organizacija ravno na letovanju v koloniji z »normalnimi« otroki. Videla sva tudi kijevsko podružnico te službe. Odprta je v glavnem popoldne, ko lahko pridejo stranke (deloma pa tudi zato, ker je za večino zaposlenih to druga, popoldanska služba). V skromnih prostorih izvajajo večinoma individualne storitve, za skupinska srečanja pa uporabljajo druge prostore, npr. knjižnice, mladinske klube, šole ipd. Zanimiv normalizacijski učinek iz nje.

VI

Na programu sva imela tudi kijevsko psihiatrično kliniko, imenovano seveda po Pavlovu. To je velikanski modernistični kompleks stavb (ne tako kot v Sloveniji, kjer so stavbe praviloma stare več ko sto let), očitno prizadet z splošno revščino in

malce zanemarjen. Rekli so nama, da je hrana zaradi finančnih restrikcij tako slaba, da prinašajo svojci dodatno hrano od doma. To ni značilno samo za psihiatrične bolnice, ampak tudi za druge, in resnično smo videli starejše gospe, kako so v času kosila tovorile mreže s hrano.

Prosila sva, da bi lahko videla najboljši in najslabši oddelek. To so sprejeli z začudenjem, saj najslabšega oddelka nimajo. Potem so se odločili, da nama pokažejo psihoterapevtski in geriatrični oddelek, kar smo dopolnili z ogledom oddelka za intenzivno obravnavo. Na psihoterapevtski oddelek prihajajo pacienti z drugih oddelkov in ambulantni pacienti iz mesta. V zadnjem času so pri njih popularne t. i. humanistične terapije in presenečen sem bil, kako pomembno mesto je med različnimi tehnikami zavzemal Stanislav Grof. Geriatrični oddelek je bil tipični bolnišnični oddelek, kot ga poznamo v večini bolnišnic. Skoraj pretirano je snažen in asketsko urejen, v sobah je 6-10 postelj. Najbolj se nas je razveselila starejša gospa, upokojena zdravnica, ki je naš obisk izkoristila za kramljanje s kolegi. Govorila je, da je zelo zadovoljna z bivanjem in obravnavo v bolnici, osebje pa nam je z grenkobo govorilo o gospe, ki je bila pomemben organizator sanitete med domovinsko vojno, sedaj pa je primorana živeti s sostanovalci v svojem stanovanju in je v bolnici pravzaprav zaradi nesporazumov z njimi, sama in zapuščena, a vseeno kljub vsem krivicam še vedno hvali sistem, ki jo je izigral. Intenzivni oddelek je tehnično najboljše opremljen; oblečeni smo morali biti v zelene halje in imeti zaščito na čevljih. Tu potekajo detoksikacije, pa tudi EKT. Ko smo bili tam, so ravno pripeljali žensko v velikem epileptičnem napadu. Rekli so nam, da je iz ženskega socialnega zavoda za ljudi z dolgotrajnimi težavami. Na kliniki je imel Lorenzo predavanje z diapozitivi o tržaški izkušnji, ki je poželo veliko odobravanja in tudi izražene želje, da bi kdaj, ko si država ekonomsko opomore, tudi oni stopili po podobni poti.

Na sestanku na šoli, ki je bil sploh prvi sestanek vseh učiteljev, smo se pogovarjali o organiziranju praktičnega dela. Problem, s katerim se srečujejo, je, da ni socialnih delavcev in se torej nimajo od koga učiti. Organizatorja praktičnega dela sta ponudila dve inačici. Kravčenkova je predstavila svoj projektni pristop, njen kolega pa bolj tradicionalen postopni pristop, po katerem naj bi študentje najprej obiskovali in opazovali delo raznih ustanov in strokovnjakov in šele nato pričeli samostojno delati. Prevladal ni noben predlog in mislim, da bodo v prvem letniku začeli z obliko, ki deloma spominja na eksperimentalne vaje v bloku, ki smo jih svojčas gojili na naši šoli. Kar utegne biti pri njihovem poskusu zanimivo, je verjetno to, da se bo pri uvajanju socialnega dela kot nove prakse v Ukrajini toliko bolj očitno vzpostavilo to, kar je sicer splošna značilnost socialnega dela, namreč, da je treba socialno delo izumljati vedno znova. Če ne bodo učitelji na šoli tesno povezani s temi prvimi praktičnimi izkušnjami, lahko gre njihova strokovnost po gobe in bodo lahko učili le teorije, ki so morda relevantne za socialno delo v Angliji.

Ko sem primerjal ta projekt z našim, se mi je zdela glavna razlika in tudi pomanjkljivost v tem, da kijevski projekt ni tako samorasel. Pri nas smo imeli smo že pred začetkom neko določeno skupinsko subjektiviteto, vsaj približno smo vedeli, kaj hočemo, in smo se lahko precej enakovredno pogovarjali s tujimi partnerji. Tu je zaenkrat še vedno tako, da ljudje, ki bodo delali na projektu, še nimajo skupnega jezika, še niso skupina, ampak zbir strokovnjakov, ki še nimajo skupne vizije. Tako je projekt še vedno precej upravljan iz Londona, kar je velika slabost.

Glede na družbeno situacijo v Ukrajini, občutni konzervativizem tranzicije in pomen sive ekonomije se mi zdi, da bodo študenti in učitelji najbolj potrebovali znanje in izkušnje skupnostnega dela, dela v soseski. Potrebna bodo tudi znanja o kritiki ustanov in profesionalizma, kajti

dobila sva močan vtis, da večina najinih sogovornikov vidi rešitev iz velikega števila zagat v povečanem profesionalizmu in izvedenstvu, četudi so zagate povsem socialnega značaja. Vsekakor pa bodo naši ukrajinski kolegi potrebovali veliko

močne volje in realističnega optimizma, saj so naloge, pred katerimi stojijo, titan-skega obsega.

Vito Flaker

V profesionalni podobi socialnega delavca in delavke sta prevladovali dve močni paradigmi. Prva je tista o svetovalcu in svetovalki, ki sta usposobljena, priljiva, učinkovita, empatična in sprejemata identiteto individualnosti. Druga je tista o zagovorniku ali zagovornici, ki hvali tiste, ki so zatirani, in napada tiste, ki izkoriščajo in izključujejo kliente. Obe aktivnosti sta nevsiljivosti v vzdrževanju socialnem delu. (Bill Jordan v op. cit.: 29).

Že več kot desetletje – zahvaljujoč Johnu Southgatu, ki je v začetku 80. let prinesel k nam znanje o zagovorništvu oseb, ki je preživela emocionalne travme, in o samozagovorništvu otroka v sebi – uporabljamo nekateri na psihosocialnem področju pojem zagovornik/zagovornica. Na področju duševnega zdravja v Sloveniji pa je pojem zagovorništvu razen na obdobje od konca 80. let, ko smo začeli govoriti o tem, da se začnejo uporabniki strinjati s svojimi pravicami. Tisti, ki vstopajo v psihosocialno institucijo, morajo dobro poznati svoje pravice, saj se borijo, kot dokazuje knjiga, o kateri bo izšla beseda, proti izrazito zatiralskim silam. To je še stavek pomembno takrat, ko oseba trpi večkratno diskriminacijo (brzposelnost, brezdomstvo, etnična diskriminacija, ženska s prizadetostmi in.). Pojem ljudje s poškodovanostmi ustreza pojmu *people with disabilities*, ki se nanasa tako na ljudi, ki imajo težave v duševnem zdravju, kot na tiste, ki potrebujejo pomoč za samostojno življenje, pa na tiste, ki trpijo zaradi fizičnih poškodovanosti. Poškodovanost se lahko nanasa na primarni ali sekundarni hendikep, ki je posledica primarne prizadetosti (gl. Završek: Ljudje, ki potrebujejo pomoč za samostojno življenje, Socialno delo 34: 5).

Pojme sta v Sloveniji izšli dve deli, ki naglašajo postgan na področje, ki sem ga nanašala. Gre za zbornik *Zagovorništvu* (Socialno delo 32: 3-4) in za knjigo Tanje Lamovec *Ko rešitev postane problem in zdravlje postane strup* (gl. recenzijo v Socialnem delu 34: 3). V slednji je aplikacija zagovorništvu kot tvečnega modela na praktično delovanje najbolj razvila in se osredinja na izkušnje zagovorniške službe, ki je nastala leta 1993 in kaže iz gibanja za demokratizacijo slovenske psihiatrije (ODZN), pozneje Društvo ATRA.

Najnovejša knjiga angleških avtorjev – družinski projekt – ima naslov *Zagovorništvu. Moč ljudem s poškodovanostmi*. V uvodu so David, Abbes in Toby Brandon zapisali, da je knjiga namenjena vsem zagovornikom, zagovornicam, torej tako strokovnjakom kot uporabnikom, posvečena pa je osebi, ki je videla kot zagovornik/zagovornica plača pri svojem delu. Avtorji definirajo zagovorništvu kot dejavnost, ki vključuje vse, več oseb ali skupino ljudi s poškodovanostmi, lahko tudi njihove predstavnike, ki se zvežejo za njihovo stvar pri vplivu drugih, obravnavajo položaj, ki zadeva njih osebo, ali pa (kar je pogostejše) poskušajo osemogotini predlagane spremembe, ki bi poslabšale njihov položaj. Oboje, namen in rezultat takega zagovorništvu je, da poveča občutek moči posameznice in posameznika, poenega ljudi, da občutita večje samozaupanje, posamezni avtorjevi in in dobita več izbir (p. 1).

Knjiga torej ne govori o različnih skupinah klientov in ne deli ljudi v skupine glede na njihove prizadetosti, temveč govori o različnih vrstah zagovorništvu in zvečanje pravic ljudi in ne le za